

2019

Nederlandse stikstofcrisis en Zuid-Amerikaanse ontbossing

De Nederlandse stikstofcrisis en de Zuid-Amerikaanse ontbossingscrisis worden meestal apart behandeld. Maar veel stikstof komt uit Zuid-Amerika in de vorm van geïmporteerde soja-eiwitten, die op grote schaal door Nederlands vee worden geconsumeerd en in mest uitgescheiden. Voor de Nederlandse soja-import is een grondbeslag aan sojaplantages nodig van ongeveer 80 procent van het Nederlandse landoppervlak.

De stikstofcrisis kwam voor velen als een verrassing. Op 29 mei 2019 verklaarde de Raad van State staand beleid ongeldig, namelijk het omzeilen van Europese natuurbeschermingswetgeving door vergunningen voor stikstofuitstoot af te geven op basis van een verwachte verlaging van toekomstige uitstoot. Zo'n achttienduizend bouwprojecten met – nu ongeldige – stikstofvergunningen werden stilgelegd. De beschuldigende vinger wees niet alleen naar falende Nederlandse beleidsmakers, maar ook naar de intensieve veehouderij, een van de voornaamste bronnen van de Nederlandse stikstofuitstoot door drijfmest. Deze door de Nederlandse veehouderij uitgestoten stikstof komt oorspronkelijk vooral uit Zuid-Amerika, als geïmporteerde soja-eiwitten voor veevoer.

Later datzelfde jaar vroeg de Europese Commissie haar lidstaten om meer actie te ondernemen tegen 'een van de grootste duurzaamheidsbedreigingen van onze tijd', namelijk wereldwijde ontbossing. Volgens het verzoek speelde de Europese markt namelijk een belangrijke rol hierin, als de grootste importeur van landbouwproducten waarvoor ontbost werd. Geïmporteerde soja uit Zuid-

Amerika stond met stip bovenaan: ontbossing ten behoeve van sojaplantages in 's werelds grootste overgebleven regenwoud, het Amazonegebied, en in de Braziliaanse Cerrado, het grote savannegebied, werd het brandpunt in de publieke discussie. Die discussie werd verder verhit toen de regering-Bolsonaro tijdens haar eerste regeringsjaar, ook 2019, de economische exploitatie van natuurgebieden in Brazilië en de ontwikkeling van sojaplantages juist een nieuwe impuls gaf.

Hoe kunnen we de door soja verbonden geschiedenissen van de stikstofcrisis en de ontbossingscrisis begrijpen?

De transitie naar de intensieve veehouderij

De Nederlandse stikstofcrisis van 2019 kwam niet uit de lucht vallen. Landbouwhistorici hebben de geschiedenis van de intensieve veehouderij en de bijbehorende stikstofuitstoot uitvoerig beschreven. In deze geschiedschrijving komt duidelijk naar voren dat deze landbouwtransitie niet mogelijk zou zijn geweest zonder krachtvoer, dat met name sinds de jaren vijftig hoofdzakelijk gebaseerd is op de massale import van goedkope eiwitten en koolhydraten. Eiwitten waren van groot belang voor de productie van vlees, eieren en melk. Volgens de prominente landbouwhistoricus Jan Bieleman was geïmporteerd krachtvoer net zo cruciaal voor de ontwikkeling van de intensieve veehouderij als kunstmest dat was geweest voor de akkerbouw. Vanaf omstreeks 1970 werd de eiwitrijke soja-boon in rap tempo de eiwitbasis voor de varkens- en pluimveehouderij en een belangrijke component in de melkveehouderij. Noord- en Zuid-Amerikaanse soja speelt dus allereerst de rol van cruciale *enabler* van de transitie naar de intensieve veehouderij.

De daarmee verbonden overzeese ontbossingsproblematiek wordt in deze verhaallijn zelden aangeroerd. De Nederlandse stikstofcrisis wordt wel besproken, maar doorgaans als een afgeleid probleem. De intensieve veehouderij zelf geldt hier namelijk niet als probleemveroorzaker, maar als een innovatieve, gezamenlijk tot stand gebrachte oplossing voor een andere sociaaleconomische crisis uit het verleden. Begin jaren vijftig van de twintigste eeuw speelde namelijk het Kleine Boerenvraagstuk. Hierin stond niets minder op het spel dan de overleving van plattelandsgemeenschappen op de zandgronden in Nederland. Het grote probleem, aldus rapporten uit die tijd, was dat de talrijke kleine en relatief arme boerenbedrijven te weinig grond en te veel kinderen hadden – de grond kon niet verder gesplitst worden om boerenzonen voor zichzelf te laten beginnen, zoals voorheen gebruikelijk. Zij waren tijdens de Grote Depressie en de Tweede Wereldoorlog op de ouderlijke boerderij gebleven; nu voorzag men ongekende werkeloosheid, verpaupering en leegloop van het platteland.

In reactie op deze crisisdreiging zetten boerenorganisaties en overheid in op

emigratie, het aantrekken van industrieel werk naar het platteland, en een mentaliteitsverandering richting industrieel werknemer- en ondernemerschap middels voorlichting en opleiding van de jonge generatie. Ook werd geïnvesteerd in productiviteit, winstgevendheid en schaalvergroting van kansrijke boerenbedrijven, en er kwam een handelsbeleid gericht op subsidies en steun voor exportlandbouw.

Een nieuwe generatie agrarische ondernemers kwam op, die op industriële wijze gespecialiseerde varkens- en kippenproductie opzette, alsmede ondersteunen de industrieën. Oudere generaties klaagden weliswaar over de teloorgang van het kleinschalige gemengde boerenbedrijf en traditionele waarden als zelfredzaamheid, maar economisch gold de nieuwe 'niet-grondgebonden' landbouw als een nationaal, en vanaf de jaren zeventig ook internationaal spraakmakend succes. De mestproblematiek die midden jaren tachtig tot nationale crisis werd gebombardeerd, zou vanuit deze ervaring wederom met agrarisch ondernemerschap en innovatie kunnen worden opgelost – niet door het verminderen van de veestapel of het indammen van het boerenbedrijf.

Van mestprobleem naar stikstofcrisis

Een nieuw perspectief drong zich echter op, waarin kritische wetenschappers, journalisten en de milieubeweging zich richtten op agrarische milieuvervuiling in plaats van op de overleving van plattelandsgemeenschappen. De massale import van goedkope eiwitten, sinds de jaren zeventig dus vooral in de vorm van soja (die bijzonder effectief stikstof bindt en omzet in eiwit), bracht grote hoeveelheden stikstof van de overzeese sojaplantages naar de Nederlandse veehouderij. De stikstof uit veevoer werd door het vee deels omgezet in vlees, zuivel en eieren, en deels uitgescheiden in urine en mest. Stikstof in drijfmest vervluchtigde vervolgens in de vorm van ammoniak of drong door in de bodem en in oppervlakte- en grondwater in de vorm van nitraat – met de bekende gevolgen van stank en ademhalingsproblemen, verzuring (na omzetting in salpeterzuur) of voedselverrijking van ecosystemen, bedreiging van drinkwater en meer. Deze problemen werden in het politieke debat vanaf de jaren tachtig breed uitgemeten. 'We importeren grote hoeveelheden voer, we exporteren vlees, en de shit houden we hier,' aldus een vaak aangehaald citaat van landbouwminister Cees Veerman uit 2003.

Vanaf eind jaren zestig tot medio jaren tachtig deden landbouwwetenschappers, al dan niet in samenwerking met milieuorganisaties, nieuwe inzichten op in de vervuilingproblematiek. Hun waarschuwingen over de omvang van het probleem, gegeven de snelle groei van de veestapel, werden echter ontkend en gebagatelliseerd door het ministerie en de landbouworganisaties. Later zou landbouwonderzoeker Chris Henkes, hoofd van het consulentenschap voor bodem-

aangelegenheden van het ministerie van Landbouw, in interviews onthullen hoe onderzoeksresultaten achtergehouden werden. Ook wees het ministerie ten onrechte naar zeepresten in afvalwater van huishoudens als probleemoorzaak, en beweerde het telkenmale (en ten onrechte) dat de groei van de veestapel reeds gestopt was. Pogingen om voortaan berekeningen van mestoverschotten op lokaal niveau te maken in plaats van te werken met nationale gemiddelden werden tegengehouden. In 1990 zou de Algemene Rekenkamer bevestigen dat het ministerie de mestproblemen van 1970 tot 1984 bewust had genegeerd. Landbouwminister Braks trad in 1990 mede vanwege dit schandaal af. Het mestprobleem en de stikstofvervuiling konden niet langer ontkend worden.

Ontbossing in Zuid-Amerika

Zowel de verhaallijn van de transitie naar de intensieve veehouderij als de verhaallijn van de oorsprong van de stikstofcrisis noemt de massaal geïmporteerde soja slechts zijdelings, ook al speelt deze in feite een hoofdrol. Een derde verhaallijn, van Nederlandse ontwikkelings- en milieuorganisaties, richt zich juist op de bijdrage van grootschalige sojaconsumptie door de Nederlandse veehouderij aan de verwoesting van enkele van de belangrijkste natuurgebieden ter wereld (het Cerrado-savannegebied, het Amazone-regenwoud, het Pantanal-draslandgebied, de Gran Chaco-vlakte, enz.), die steeds vaker werden ontgonnen voor sojaplantages. Dat bracht ook maatschappelijke problemen in beeld, zoals de landroof door ontginningsbedrijven en de kapitaalintensieve agribusiness. Dit raakte onder andere de bronnen van bestaan van allerlei inheemse groepen, het gevarieerde kleinbedrijf, werkgelegenheid, lokale voedselveiligheid en volksgezondheid – met name vanwege massaal gebruik van (vaak in Europa verboden) pesticiden. De invoering van glyfosaatresistente, genetisch gemodificeerde soja in Brazilië vanaf 2005 leidde tot een omvangrijk glyfosaatprobleem (Roundup).

De verantwoordelijkheid van Nederlandse actoren in deze problematiek is nu nog steeds een heikel politiek twistpunt. Nederland had een historische voortrekkersrol en geldt Europees en wereldwijd nog steeds als een hotspot voor soja-import en -consumptie in de intensieve veehouderij. Daarnaast is de proactieve rol in Zuid-Amerika van Nederlandse of in Nederland gevestigde bedrijven en organisaties opmerkelijk – denk aan veevoerhandel en veevoerproductie, maar ook aan infrastructuurbedrijven en ngo's.

Al in de jaren negentig werkten Nederlandse milieuorganisaties als Both Ends samen in de beweging Rios Vivos ('levende rivieren'), een coalitie van zo'n 300 maatschappelijke organisaties die protesteerden tegen het Hidrovia-project: de kanalisering van zo'n 3400 kilometer waterweg in het Paraguay-Paraná-riviersysteem. Dat zou de ruggengraat moeten worden voor economische

Cartoon van Len Munnik uit *Soja*, sonee: sojaproductie op grote schaal: de gevolgen voor arme boeren in Brazilië en voor ons van Vereniging Milieudefensie en Solidaridad, 1981.

samenwerking van de Mercosur-landen Brazilië, Argentinië, Paraguay en Uruguay alsmede Bolivia, aanvankelijk vooral ten behoeve van export van soja en ijzererts naar Europa. Baggeraars en havenbouwers als Ballast Nedam en Volker Stevin waren in dat Hidrovia-project actief. De coalitie Rios Vivos slaagde erin het project te vertragen en natuurwaarden mee te laten wegen in de beleidsvorming.

Een vergelijkbare controverse speelde het afgelopen decennium, waarin Nederlandse bedrijven actief waren in de Corredor Norte, een mega-infrastructuurproject dat het Amazonegebied in Noord- en Midden-Brazilië moet ontsluiten. Partners variërend van Arcadis en Boskalis (havenaanleg) tot Alewijnse (levering van sojaduwbotten) en TNO (kennisontwikkeling ten behoeve van het project) werden mede door overheidsbemiddeling gekoppeld aan de projectontwikkelaars, hetgeen vanwege de duurzame intenties van Nederlands ontwikkelingsbeleid herhaaldelijk tot Kamervragen leidde.

Als grote marktpartij moet Nederland volgens ontwikkelings- en milieuorganisaties sowieso verantwoordelijkheid nemen om deze problematiek aan te pakken en – gegeven de definitie van ontbossing als het primaire probleem – wordt het ‘ontbossingsvrij maken’ van sojaproductie als voornaamste oplossing ge-

presenteerd. Vanaf omstreeks 2000 nam het Wereldnatuurfonds het initiatief om met marktpartijen te werken aan duurzaamheidscertificering van tal van landbouwproducten. Na de Roundtable on Sustainable Palm Oil (RSPO 2004) volgde de Roundtable on Responsible Soy (RTRS 2006) op initiatief van onder andere het Wereldnatuurfonds en Unilever. Met Nederlandse marktpartijen werden vervolgens afspraken gemaakt, om alleen gecertificeerd ontbossingsvrije soja te importeren. Hiervoor hebben veevoerb企业n als Agrifirm, zuivelbedrijven als FrieslandCampina en supermarkketen als Albert Heijn zich sterk gemaakt en doen dat nog steeds. Helaas voor hen brachten onderzoeksjournalisten aan het licht dat Zuid-Amerikaanse sojaproductiebedrijven op basis van certificatie van een klein deel van hun productiegebieden al hun soja als ‘gecertificeerd ontbossingsvrij’ aanbieden, waardoor de waarde van certificering onderuitgehaald wordt. De huidige stand van zaken is dat men op andere wijze probeert ontbossingsvrije sojaketens op te zetten.

De geschiedenis van de Nederlandse stikstofcrisis en de geschiedenis van de Zuid-Amerikaanse ontbossingscrisis zijn dus onderling verbonden via de sojaketens. Het apart bestuderen en beschrijven van beide crises verhult die verbondenheid en bemoeilijkt daardoor ook de zoektocht naar oplossingen die van beide kanten van de oceaan als wenselijk worden ervaren. Zo heeft bijvoorbeeld duurzaamheidscertificering van sojaplantages geen enkele invloed op de hoeveelheid stikstof die via soja en de veeteelt in Nederlandse lucht, grond en water terecht komt. Bovendien is het van cruciaal belang om het perspectief van Zuid-Amerikaanse onderzoekers en historische actoren in te brengen in deze discussie – de drie bovenstaande historische perspectieven zijn immers in Nederland ontwikkeld. Waar bijvoorbeeld het hierboven beschreven ontbossingsperspectief Zuid-Amerikaanse bevolkingen als relatief passieve slachtoffers presenteert, benadrukt recent Zuid-Amerikaans milieuhistorisch onderzoek de proactieve houding van historische actoren aldaar. Hoe dan ook: het denken in termen van verbonden toekomst in een verbonden wereld is een van de grote kennisuitdagingen van onze tijd, en het zichtbaar maken van verbonden verleden is een onmisbare stap in die richting.

Erik van der Vleuten en Evelien de Hoop

Verder lezen

- J. Erisman e.a., *Stikstof: de sluipende effecten op natuur en gezondheid* (Hilversum 2021).
- J.W. van Gelder e.a., *Soy Barometer 2014. A research report for the Dutch Soy Coalition* (Amsterdam 2014).
- C.M. da Silva en C. de Majo, 'Genealogy of the soyacene: The tropical bonanza of soya bean farming during the great acceleration'. *International Review of Environmental History* 7:2 (2021) 65-96.
- E. van der Vleuten en E. de Hoop, 'Crisis narratives from the Dutch Soyacene: Regional sustainability histories at sites of soy consumption', in: C.M. da Silva en C. de Majo (red.), *The age of the soybean: An Environmental History of Soy During the Great Acceleration* (Winwick 2022).
- Europese Commissie, Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's: Bescherming en herstel van bossen wereldwijd: de actie van de EU opvoeren. COM (2019) 352 final (Brussel 2019).

Zie ook

1642, 1900, 1929, 1934, 1953

HUYGENS INSTITUUT VOOR
NEDERLANDSE GESCHIEDENIS EN CULTUUR
INTERNATIONAAL INSTITUUT VOOR
SOCIALE GESCHIEDENIS

Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland

Onder redactie van
Lex Heerma van Voss,
Nadia Bouras,
Marjolein 't Hart,
Manon van der Heijden
en Leo Lucassen

m.m.v. Marijke Schillings

Ambo|Anthos
Amsterdam